

BARQAROR ARXITEKTURA NAZARIYALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Dosjanova Guljaynar Fayzullaevna

Arxitektura fakulteti, Shahar qurilishi va xo'jaligi kafedrası stajyor-o'qituvchisi,
Qoraqalpoq davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17424589>

Annotatsiya. So'nggi yillarda arxitektura sohasida barqarorlik masalalari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shu munosabat bilan, barqaror arxitektura nazariyalari ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik tamoyillarini o'zida mujassam etgan holda jadal rivojlanmoqda. Ushbu maqolada barqaror arxitektura nazariyalarining tarixiy ildizlari, zamonaviy tendensiyalari, ularning ilmiy asoslari va amaliy qo'llanishi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maqolada nazariy yondashuvlarning global va mintaqaviy darajadagi o'zgarishlari, shuningdek, ularning kelajak istiqbollari ham chuqur yoritilgan.

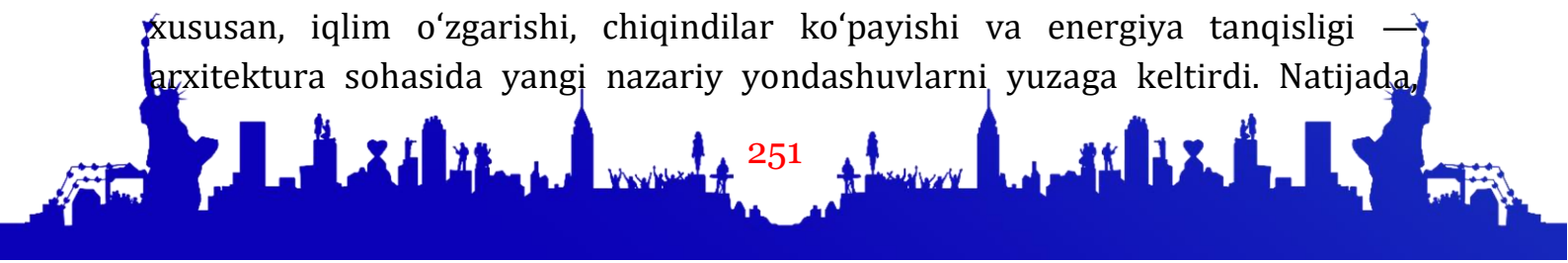
Kalit so'zlar: barqaror arxitektura, ekologik dizayn, energiya samaradorligi, yashil texnologiyalar, shaharsozlik, innovatsion materiallar, ekologik barqarorlik, iqlimga moslashuv, integratsiyalashgan yondashuv, arxitektura nazariyalari.

Avvalo, shuni ta'kidlash lozimki, insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishi bilan bir qatorda arxitektura ham doimo ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda o'zgarib kelgan. Biroq, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sanoatlashtirish jarayonining kuchayishi va ekologik inqiroz xavfining ortishi natijasida, arxitektura nazariyalari ham yangi — barqarorlik paradigmasiga o'ta boshladi. Shunday qilib, bugungi kunda arxitektura faqat estetik yoki funksional maqsadlarni emas, balki ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va inson salomatligini ta'minlash kabi masalalarni ham o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, barqaror arxitektura nazariyalari zamonaviy ilm-fan, texnologiya va madaniyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanmoqda. Shu sababli, ularni tahlil qilishda kompleks, tizimli va ko'p darajali yondashuv zarur.

Dastlab, arxitektura tarixiga nazar tashlasak, qadimiy davrlardayoq insonlar tabiiy sharoitlarga moslashgan holda turar joylar qurgan. Masalan, xalqona (vernacular) arxitektura shakllari ko'pincha energiya tejamkor, iqlimga mos va ekologik jihatdan uyg'un bo'lgan. Shu bois, barqarorlik g'oyasi aslida yangilik emas, balki qadimiy tajribalar asosida shakllangan qadriyatdir.

Shu bilan birga, XX asrning oxirlariga kelib, global ekologik muammolar — xususan, iqlim o'zgarishi, chiqindilar ko'payishi va energiya tanqisligi — arxitektura sohasida yangi nazariy yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Natijada,

“yashil arxitektura”, “ekologik dizayn” va “energiya samarador binolar” tushunchalari paydo bo’ldi [3, 368-372].

Birinchidan, zamonaviy barqaror arxitektura nazariyalarining markazida energiya samaradorligini oshirish masalasi turadi. Chunki, binolarning energiya sarfi global issiqxona gazlari chiqishining katta qismini tashkil etadi. Shu sababli, pasiv dizayn konsepsiyasi — ya’ni tabiiy yorug’lik, issiqlik izolyatsiyasi va shamollatish tizimlaridan oqilona foydalanish orqali energiyani tejash — keng qo’llanilmoqda.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida energiya oqimini boshqarish, issiqlik yo’qotilishini kamaytirish va quyosh energiyasini samarali ishlatish mumkin bo’lmoqda. Demak, bunday yondashuv nafaqat ekologik foyda keltiradi, balki iqtisodiy jihatdan ham maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, hozirgi davrda aylana iqtisodiyoti tamoyillariga asoslangan arxitektura modeli tobora ommalashmoqda. Ya’ni, binolarni loyihalashda ularning butun hayot aylanishi — qurilish, ekspluatatsiya va demontaj jarayonlari — hisobga olinadi.

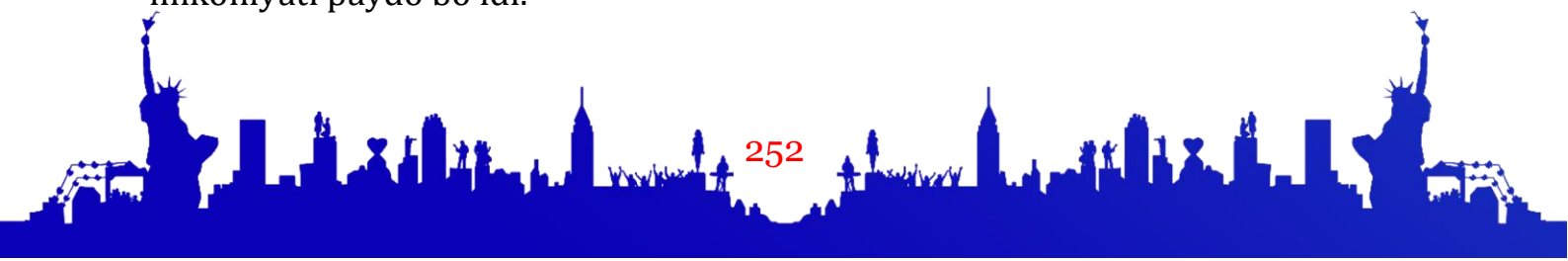
Bundan tashqari, chiqindilarni kamaytirish, materiallarni qayta ishlash va modulli tuzilmalardan foydalanish orqali resurslar tejab ishlatiladi. Shu sababli, bunday yondashuv nafaqat ekologik foyda, balki iqtisodiy samaradorlikni ham ta’minlaydi.

Uchinchidan, so’nggi yillarda regenerativ dizayn tushunchasi paydo bo’ldi. Unga ko’ra, barqaror arxitektura endi faqat tabiatga zarar yetkazmaslik bilan cheklanmaydi, balki uni tiklash, ekotizimlarni yaxshilash va jamiyat farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, binolar endilikda “faol tizimlar” sifatida qaralmoqda, ya’ni ular atrof-muhit bilan o’zaro foydali munosabat o’rnatadi. Shu bilan birga, inson salomatligi, psixologik qulaylik va ijtimoiy uyg’unlik ham dizaynning ajralmas qismiga aylanmoqda [5, 378-383].

To’rtinchidan, raqamli texnologiyalar barqaror arxitektura rivojida muhim rol o’ynamoqda. Masalan, BIM (Building Information Modeling) tizimlari, parametrik dizayn, simulyatsiya dasturlari yordamida binolarning energiya samaradorligi, material sarfi va ekologik ta’siri oldindan hisoblab chiqiladi.

Natijada, loyihalar yanada aniqroq, tejamkorroq va ekologik barqaror tarzda ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt yordamida energiya taqsimoti, ventilyatsiya tizimlari va issiqlik balansini avtomatik boshqarish imkoniyati paydo bo’ldi.

Bundan tashqari, barqaror arxitektura faqat texnik yoki ekologik masala emas, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham bevosita bog'liqdir. Har bir hududning iqlimi, an'analari, resurslari va iqtisodiy imkoniyatlari o'ziga xos bo'lganligi sababli, barqarorlik yondashuvlari ham mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi kerak. Masalan, Qoraqalpog'iston, O'zbekiston yoki Markaziy Osiyoning boshqa hududlarida an'anaviy loy, g'isht yoki yog'ochdan qurilgan uylar tabiiy shamollatish va issiqlik saqlash xususiyatlari bilan ajralib turadi. Demak, barqarorlik nazariyalarini mahalliy tajriba bilan uyg'unlashtirish zarur.

Shu bilan bir qatorda, xalqaro tashkilotlar — masalan, BMT, UNEP, WIPO, UNESCO va IPCC — tomonidan ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish dasturlari arxitektura nazariyalariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ularning qarorlariga muvofiq, har bir mamlakat binolarni dekarbonizatsiya qilish, energiya tejamkor materiallardan foydalanish va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha majburiyatlar olgan.

Natijada, barqaror arxitektura nafaqat ilmiy-nazariy yo'nalish, balki davlat siyosatining muhim elementi sifatida qaralmoqda.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillardan kelib chiqadiki, barqaror arxitektura nazariyalari bugungi kunda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni birlashtiruvchi kompleks tizimga aylanib bormoqda. Bir tomondan, u zamonaviy texnologiyalar, raqamli modellashirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga tayanadi; ikkinchi tomondan esa, u inson salomatligi, madaniy meros va ekologik mas'uliyatni uyg'unlashtiradi..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amonov, S., & Davlatov, D. (2024). ARXITEKTURA: SAN'AT VA ILMNING UYG'UNLIGI. Journal of universal science research, 2(1), 368-374.
2. Dilshodovich, D. D. (2025). ARXITEKTURA VA EKOLOGIYA BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYALARI. SYNAPSES: Insights across the disciplines, 2(5), 451-461.
3. Dilshodovich, D. D. (2025). ARXITEKTURA: TARIXIY EVOLYUTSIYA, ZAMONAVIY YO 'NALISHLAR VA MILLIY IDENTITET MASALALARI. ACUMEN: International journal of multidisciplinary research, 2(4), 368-372.
4. Elmuradovna, J. E. (2023). Taniqli Arxitektorlar Ijodini O'rganish. Arxitektura, Muhandislik Va Zamonaviy Texnologiyalar Jurnal, 2(3), 117-133.
5. Xolmurzayevich, S. A., & Dilshodovich, D. D. (2025). MODERN ARXITEKTURA: SHAKL, FALSAFA VA KELAJAK. ACUMEN: International journal of multidisciplinary research, 2(4), 378-383.

